

ПОЛИТИКА НА ОСМАНСКАТА ВЛАСТ ЗА СПРАВЯНЕ С БЕЖАНСКАТА КРИЗА В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ ОТ КРАЯ НА 50-ТЕ И 60-ТЕ ГОДИНИ НА XIX ВЕК

Венцислав Мучинов¹

Подготовката на тази публикация е провокирана от проблемите, пред които е изправена българската държава във връзка с притока на бежанци от Сирия през последните няколко месеца на 2013 г. Българските институции и общество не за първи път се изправят пред проблеми от подобен характер, но това далеч не означава, че се взема предвид историческият опит от овладяването на много по-мощни бежански кризи в миналото. За това допринася обстоятелството, че проучването на проблемите, породени от бежанските вълни, никога не е било приоритетна цел на българската историография. Настоящата статия представлява опит да се провокира интересът към тази проблематика. В

1 Д-р Венцислав Мучинов е доцент в Института за изследване на населението и човека при БАН, секция „Икономическа и историческа демография“. За контакти: vencim_80@abv.bg

нея ще се обърне внимание на бежанската криза, с която трябва да се справят властите в българските земи столетие и половина по-рано – в края на 50-те и през 60-те години на XIX век.

През посочения период към Османската империя и намиращите се в нейните предели български земи се отправят няколкостотин хиляди мюсюлмански бежанци („мухаджири“) от Северното Причерноморие, Крим и Кавказ – кримски и ногайски татари, черкези, абазии и представители на други севернокавказки народи (вж. *Карта 1*). Те са принудени да търсят спасение от репресивната политика на руския царизъм, считащ мюсюлманските народи от своите южни владения за потенциални съюзници на османския султан и подкрепящите го западни велики сили. Османските управляващи приемат кримските и кавказките бежанци не само поради морални съображения, но и поради очакванията, че те ще допринесат за икономическото развитие на османските провинции и ще засилят боеспособността на въоръжените сили на Османската империя².

2 Берже, А. П. Выселение горцев с Кавказа. – Русская старина, Т. XXXIII, Вып. 1 (январь 1882), 161–167; Волкова, Н. Г. Этнический состав населения Северного Кавказа в XVIII – начале XX века. М., 1974, 219–224; История народов Северного Кавказа. Т. II: Конец XVIII в. – 1917 г. Ответст. ред. книги акад. А. Л. Нарочницкий. М., 1988, 202–212; Дюмон, П. Периодът на реформите (Танзимат) (1839–1878). – В: История на Османската империя. Под ред. на Р. Мантран. С., 1999, с. 501; Водарский, Я. Е., О. И. Елисеева, В. М. Кабузан. Население Крыма в конце

Първата бежанска вълна към Османската империя след Кримската война – тази на кримските татари, започва още през 1856 г., непосредствено след края на войната. Тя придобива големи размери през 1859–1862 г., когато в българските земи се преселват над 150 000 татари от Крим и Кубан. Голяма част от преселниците са настанени от османската власт в североизточните български земи и най-вече в областта Добруджа, където се създават редица многочислени татарски колонии. Други по-компактни групи татарски бежанци са заселени в северозападните български земи (във Видинския и Софийския санджак) и в източната част на Тракия (в

XVIII – конце XX веков (Численность, размещение, этнический состав). М., 2003, 100–106, 126–127; Маккарти, Дж. Смърт и изгнание. Етническо прочистване на османските мюсюлмани 1821–1922. С., 2010, 29–32, 46–53; Кудеева, Св. Адыги (черкесы) Северо-Западного Кавказа в XIX в. – <<http://adyg19th.mkgtnu.ru/page1/12>> (18.02.2013); Shaw, S. J., E. K. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey. Vol. II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808–1975. Cambridge, London, New York, Melbourne. Cambridge University Press, 1977, p. 115; Fisher, A. The Crimean Tatars. Hoover Institution Press. Stanford University, Stanford, California, 1978, 88–89; Karpat, K. Ottoman Population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics. The University of Wisconsin Press, 1985, 61–62, 65–70; Meyer, J. H. Immigration, return, and the politics of citizenship: Russian Muslims in the Ottoman Empire, 1860–1914. – International Journal of Middle East Studies, 39 (2007), 15–32; Isla Rosser-Owen, S. The First 'Circassian Exodus' to the Ottoman Empire (1858–1867), and the Ottoman Response, Based on the Accounts of Contemporary British Observers. A Master Thesis. University of London, 2007, 14–26.

Карта 1. Основни посоки на татарската и черкезката имиграция в Османската империя и намиращите се под нейна власт български земи през втората половина на 50-те и през 60-те години на XIX век

Сливенския и Одринския санджак)³.

Втората голяма група бежанци, които пристигат в българските земи през този период, са черкезите. Тяхната миграция към изследваното географско пространство започва още в края на 50-те години на XIX век, но достига най-големите си размери между 1862 и 1865 г., когато Северозападен Кавказ е покорен от руската армия и съпротивата на планинците е окончателно смазана. В

3 Михайлова-Мръвкарлова, М. Етнокултурни процеси у кримските татари от Североизточна България. – В: Съдбата на мюсюлманските общности на Балканите. Т. IV: Ислям и култура. Изследвания. С., 1999, 446–449; Антонов, С. Татарите в България. Добрич, 2004, 52–62; Мучинов, В. Миграционна политика на Османската империя в българските земи през XIX век (до 1878 г.). С., 2013, 160–168; Karpat, K. Ottoman Population..., p. 66; Williams, B. G. The Crimean Tatars: The Diaspora Experience and the Forging of a Nation. Leiden, Boston, Köln, Brill, 2001, p. 214; Karpat, K. Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and the Founding of Mecidiye, 1856–1878. – In: Karpat, K. Studies on Ottoman Social and Political History: Selected Articles and Essays. Leiden, Boston, Köln, Brill, 2002, 202–234.

Черкезки бежанци на път за Османската империя (1863 г.)

българските земи пристигат около 200 000 черкезки бежанци, като значителна част от тях са заселени от османската власт в северните български земи и по-точно на територията на формирания през 1864 г. Дунавски вилает⁴. През

4 Дунав, г. I, бр. 10, 5 май 1865; бр. 12, 19 май 1865; Михов, Н. Населението на Турция и България през XVIII и XIX в. Библиографски издирвания със статистични и етнографски данни. Т. V. С., 1968, с. 51; Мучинов, В. Черкезката колонизация в Дунавския вилает през 60-те–70-те години на XIX в. – Население, 2012, кн. 1–2, 125–131; Мучинов, В. Миграционна политика на Османската империя..., 171–179; Pinson, M. Ottoman colonization of the Circassians

1867 г. във вилаета са прехвърлени и 8 000 бежанци от района на Абхазия – това са т.нар. абазии, които също като черкезите принадлежат към групата на абхазо-адигските народи⁵.

По този начин за едно десетилетие (между 1856 и 1867 г.) в българските земи пристигат между 350 000 и 400 000 мюсюлмански бежанци от Северното Причерноморие, Крим и Кавказ. Това на практика е най-голямата бежанска вълна към българските земи през османската епоха. Именно поради това безспорен интерес представляват мерките, които вземат централната и местната османска власт за справяне с бежанската криза.

Още преди ратификацията на Парижкия мирен договор от 30 март 1856 г., с който се слага край на Кримската война, в Цариград е сформирана комисия, която да се справи с транспортирането и уреждането на татарите, които се очаква да се преселят от Крим в Османската империя. Основната част от татарските бежанци са насочени към Добруджа, поради което с въпросите около тяхното заселване е натоварен Мехмед Саид паша, управител (валия) на Силистренския еялет. Под негово ръководство през септември 1856 г.

in Rumili after the Crimean War. – *Études Balkaniques*, 3, 1972, 71–86; *Karpat*, K. Ottoman Population..., 66–70.

⁵ Дунав, г. III, бр. 172, 7 май 1867; бр. 178, 28 май 1867; бр. 200, 13 авг. 1867; бр. 204, 27 авг. 1867; бр. 207, 6 септ. 1867; бр. 215, 4 окт. 1867; *Маккарти, Дж.* Смърт и изгнание..., 50–51; Абхазы. Ответст. ред. Ю. Д. Анчабадзе, Ю. Г. Аргун. М., 2007, с. 80–83, 452.

започва изграждането на гр. Меджидие (дн. Меджидия в Румъния), който трябва да послужи като център за татарските поселения в Добруджа и като средище за икономическото развитие на региона. Пристигналите през 1856 г. татарски преселници са освободени за продължителен период от данъци и военна служба, предоставени са им къщи, работна земя, впрегатен добитък и селскостопански инвентар. Османските управляващи разчитат, че по този начин преселниците ще стъпят бързо на краката си и ще станат продуктивен елемент на обществото⁶.

Осъществяването на тази политика обаче е изправено пред сериозни проблеми след есента на 1859 г., когато бежанската вълна от Крим, Кубан и Кавказ започва да придобива все по-големи размери. За да координира и направлява мероприятията във връзка с настаняването и предоставянето на материална помощ на пристигащите бежанци, през 1860 г. османското правителство създава „Главна преселническа комисия“ („Muhacirin Komisyonu“), която включва в състава си отделни подразделения,

⁶ Държавен архив – Добрич, ф. 239-К, а.е. 17, л. 86; *Цариградски вестник*, г. VII, бр. 317, 23 февр. 1857; Документи за българската история. Т. III: Документи из турските държавни архиви (1564–1908). Ч. I (1564–1872). Подбрал и превел П. Дорев. С., 1940, с. 362; Документи за българската история из германските архиви 1829–1877. Състав. и ред. Хр. Христов и В. Паскалева. С., 1963, с. 291, 300; Извори за историята на Добруджа 1853–1878 г. Т. IV: Чуждестранни документи. Състав. В. Тонев, М. Лечева, Н. Михайлова, С. Жечева. С., 2003, 41–42; *Karpat*, K. Ottoman Urbanism..., 202–203, 210–218.

отговарящи за бежанците на Балканите, в Анадола и в арабските провинции на Империята. Комисията за Балканите възглавява Нусрет паша, който през 1860–1864 г. полага усилия да организира транспортирането и настаняването на пристигащите в българските земи татарски и черкезки бежанци. Неговите усилия обаче срещат сериозни затруднения – особено от финансово естество⁷.

Въпреки създаването и дейността на Преселническата комисия и нейните подразделения, на практика местните османски власти в българските земи се оказват твърде слабо информирани и подготвени да се справят с огромната мюсюлманска бежанска вълна от Крим и Кавказ от края на 50-те и първата половина на 60-те години на XIX век, което довежда до възникването на сериозни проблеми от социално-битово, медико-санитарно и пр. естество. Създават се и опасни огнища на напрежение между мюсюлманските преселници и местното население в българските земи, още повече предвид практиката на властите да натоварват местните жители (особено християните) с редица задължения във

7 *Съветник*, г. II, бр. 17, 25 юли 1864; бр. 23, 5 септ. 1864; бр. 34, 21 ноем. 1864; *Турция*, г. I, бр. 2, 1 авг. 1864; бр. 18, 21 ноем. 1864; Документи за българската история из германските архиви..., с. 367, 369, 371; *Дюмон*, П. Периодът на реформите..., с. 501; *Кудаева*, Св. Адыги (черкесы) Северо-Западного Кавказа в XIX в. – <<http://adyg19th.mkgstu.ru/page1/12>> (18.02.2013); *Pinson*, M. Ottoman colonization..., 74–78; *Shaw*, S. J., E. K. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey... Vol. II, p. 115; *Karpat*, K. Ottoman Population..., p. 67.

връзка с транспортирането, настаняването и прехраната на дошлите в пределите на Империята татарски и черкезки бежанци.

Всичко това налага формулирането и провеждането на много по-активна политика за справяне със създалата се бежанска криза в българските земи. Необходимост се явява не само вземането на мерки за настаняването и прехраната на пристигащите компактни групи мюсюлмански бежанци, но и предприемането на мероприятия за тяхното социализиране и адаптиране в новата обществено-икономическа обстановка. Най-активни действия в тази насока са предприети от администрацията на Дунавския вилает през 1864–1868 г., когато новосформираната провинция се управлява от известния османски реформатор Мидхат паша⁸. Тази активност е крайно наложителна, тъй като именно в Дунавския вилает са настанени значителна част от прехвърлените в българските земи мюсюлмански бежанци – към пролетта на 1867 г. техният брой на територията на вилаета вече достига близо 300 000 души⁹.

Под ръководството на Мидхат паша се изгражда

8 За личността, идеите и превратната политическа и житейска съдба на Мидхат паша вж.: *Фадеева*, И. Е. Мидхат-паша. Жизнь и деятельность. М., 1977; *Бакърджиева*, Т. На крачка пред времето. Държавникът реформатор Мидхат паша (1822–1884). Русе, 2009. За дейността му като управител на Дунавския вилает вж. още: *Плетньов*, Г. Мидхат паша и управлението на Дунавския вилает. В. Търново, 1994.

9 *Дунав*, г. III, бр. 172, 7 май 1867.

Мидхат паша, управител на Дунавския вилает (1864–1868)

програма за справяне с тежката бежанска криза във вилаета. Тези програма предвижда действия в няколко основни посоки: 1) осигуряване на поминък на бежанците; 2) вземане на мерки за подобряване на тяхното здравословно състояние; 3) усилия за

социализиране на преселниците посредством тяхното включване в османската религиозна и образователна система.

За да се осигури *възможност за препитание на бежанците*, се предприемат действия за тяхното оземляване. Въпреки че още с издадения през 1857 г. „Закон за преселниците“ („Muhacirin Kanunnamesi“) османското правителство обещава на пристигащите в Империята имигранти бесплатно предоставяне на обработваеми земи за земеделие¹⁰, през следващите години този въпрос се усложнява значително поради големия бежански наплив и липсата на достатъчно земя за настаняване и оземляване на преселниците. Това налага да се извърши преразпределяне на земите в редица райони от българските земи – проблем, който очаквано предизвиква значително обтягане на отношенията между бежанците и завареното местно население.

През 1865 г. властите в Дунавския вилает изпращат специални чиновници по места, които да опишат и разпределят земята в конфликтните райони и преди всичко в Добруджа. Тяхната дейност в тази насока продължава и през следващата 1866 г.¹¹ В помощ на изпратените чиновници са сформирани комисии

10 Дюмон, П. Периодът на реформите..., с. 501; Shaw, S. J., E. K. Shaw. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey... Vol. II, p. 115; Karpat, K. Ottoman Population..., 61–62.

11 Дунав, г. I, бр. 38, 17 ноем. 1865; г. II, бр. 56, 13 март 1866.

от местни първенци и духовни лица¹². Благодарение на предприетите мерки голяма част от бежанците са оземлени, което е важна предпоставка за осигуряване на техния поминък. Трябва обаче да се отчете, че в някои случаи предоставените на бежанците поземлени участъци са недостатъчни да осигурят прехраната на техните семейства¹³, което насочва част от мъжете (особено от средите на кавказките преселници) към постъпване на служба в османските военно-полицейски сили¹⁴.

Всъщност, много сериозен проблем пред властите в

12 За сформирването и дейността на такава комисия в Софийско вж.: Из архивата на Найдено Геров. Под ред. на Т. Панчев. Кн. II. С., 1914, с. 438; София през Възраждането. Състав. К. Възвзова-Каратеодорова, Л. Драголова. С., 1988, с. 39.

13 Добрева, М. Заселване и интеграция на черкезите в Дунавския вилает. – В: Сборник с доклади от международна научна конференция „Българската хуманитаристика в контекста на европейското научно дирене“, посветена на 175-годишнината от рождението на проф. Марин Дринов (София, 31 октомври – 1 ноември 2013 г.) (под печат).

14 Черкезите попълват реорганизираните по времето на Мидхат паша жандармерийски корпус и участват активно в сраженията с преминалите на юг от Дунава през 1867–1868 г. български чети, особено в разгрома на четата на Хаджи Димитър и Стефан Караджа през юли 1868 г. Вж.: *Дунав*, г. III, бр. 178, 28 май 1867; г. IV, бр. 294, 17 юли 1868; г. VI, бр. 456, 8 март 1870; *Каниц*, Ф. Дунавска България и Балканът. Историко-географско-етнографски пътеписни проучвания от 1860 до 1879 г. Второ преработено издание. Т. II. С., 1997, 267–268; *Плетньов*, Г. Мидхат паша..., 193–209.

Дунавския вилает се оказва нежеланието на черкезките бежанци, идващи от планинския регион на Северозападен Кавказ, да се установят за постоянно в определените им за заселване равнинни райони на вилаета, където да се препитават със земеделски труд. В редица източници от епохата се посочва, че за разлика от татарските преселници, които се прехранват с обработването на отстъпените им земи, черкезите преживяват основно от извършването на грабежи, като особено се отличават в кражбите на добитък¹⁵. Властите са принудени да вземат мерки срещу тези противозаконни прояви, стига се дори до някои открити сблъсъци между представителите на османската власт и заселените в Дунавския вилает черкези¹⁶. Такива сблъсъци възникват и поради желанието на властите да прекратят самоволните премествания на черкезите от местата, които са им отредени за заселване към други райони на вилаета или балканските владения на Империята¹⁷. Въпреки че не довеждат до трайно решение на посочените проблеми, предприетите мерки по време на управлението на Мидхат

15 Вж. напр.: *Время*, г. II, бр. 12, 29 окт. 1866; *Димитров*, Г. Княжество България в историческо, географическо и етнографическо отношение. Ч. II. Пловдив, 1896, с. 249; *Славов*, Г. Хронологическо описание на по-важните и забележителни събития в град Стара Загора в черковно, училищно и общонародно отношение в XIX век. Ст. Загора, 2008, 117–118.

16 За такъв сблъсък в Ихтиманско вж.: *Дунав*, г. I, бр. 33, 13 окт. 1865.

17 *Дунав*, г. I, бр. 25, 18 авг. 1865; бр. 31, 29 септ. 1865; г. III, бр. 172, 7 май 1867.

паша съдействат за ограничаване на престъпността сред кавказките бежанци и за постепенното им захващане със земеделски труд¹⁸.

Друг сериозен проблем, пред който се изправя администрацията на Дунавския вилает, представлява *високата смъртност*, която се наблюдава сред бежанците. Известни са значителните размери, които достига смъртността по време на транспортирането на татарските и черкезките бежанци от Крим и Кавказ през Черно море до пристанищата на Османската империя. Тяхното първоначално съсредоточаване в османските пристанищни центрове довежда до голяма пренаселеност и широко разпространение на болестите (най-вече тиф и едра шарка), чието въздействие се засилва от недохранването и мизерията, в която са принудени да живеят бежанците¹⁹.

Въпреки опитите на османските власти да овладеят ситуацията и да подпомогнат преселниците, смъртността продължава да вилнее сред тях с неотслабваща сила и след изпращането им към вътрешността на Империята. Картина за ситуацията в Дунавския вилает дава публикуваният от М. Пенков регистър за гражданското състояние на черкезките преселници, настанени в

18 Дунав, г. II, бр. 67, 24 апр. 1866; Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът... Т. I, с. 84, 124; Обретенов, Н. Спомени за българските въстания. С характеристика, добавки и поправки от акад. М. Арнаудов. С., 1983, 48–49.

19 Маккарти, Дж. Смърт и изгнание..., 53–56; Pinson, M. Ottoman colonization..., 73–74.

30 села от нахия Герлово на Шуменска каза. От този документ, който носи датата 20 април 1865 г., може да се изчисли, че само за една година измират 28 % от всички черкези, заселени в тази административна единица през пролетта на предходната година²⁰.

Високата смъртност сред бежанците принуждава вилаетската власт да предприеме специални мерки за тяхното лечение и за *строежа на болници*, където за тях да се полагат постоянни медицински грижи. През 1865–1866 г. са построени болнични заведения в градове като Русчук (Русе), Варна, Хаджиоглу Пазарджик (дн. Добрич), Тулча, Плевен, Видин и София, в районите на които са съсредоточени много преселници. В тези болници могат да се лекуват както нуждаещите се преселници, така и други бедни и немощни хора. Строежът на болниците се извършва под контрола на Вилаетската комисия за преселниците, което показва какво е значението на бежанския въпрос за изграждането на медико-санитарната мрежа в българските земи²¹.

20 Пенков, М. Турски архивни документи за черкезите в Герлово. – Известия на Народния музей – Шумен, кн. IV, 1967, 145–157.

21 Дунав, г. I, бр. 10, 5 май 1865; бр. 21, 21 юли 1865; г. II, бр. 67, 24 апр. 1866; бр. 138, 28 дек. 1866; бр. 142, 11 ян. 1867; бр. 144, 18 ян. 1867; г. III, бр. 218, 15 окт. 1867; Плетньов, Г. Мидхат паша..., с. 80; Кендерова, Ст. Болниците за бедни и преселници в Дунавския вилает. – В: Юбилейна научна конференция по археология и история на тема: „Градът“. Известия на Народния музей – Русе, Т. IX. Русе, 2005, 206–221; Бакърджиева, Т. На крачка пред времето..., 83–84.

**Изглед от гр.
Меджидие – център
на татарските
колонии в Добруджа**

Предприемат се и акции за ваксиниране за сипаница (вариола, едра шарка) на децата на преселниците в Дунавския вилает. За целта са определени необходимите чиновници и лекари, които през 1865–1866 г. пристъпват към реализиране на тази мярка в различните части на вилаета – от Видинско до Тулчанско²².

22 Дунав, г. I, бр. 15, 9 юни 1865; бр. 27, 1 септ. 1865; бр. 49,

По инициатива на Мидхат паша, в Русчук и Кюстенджа (дн. Констанца), подобно на Ниш преди това, са построени *исляхханета* (сиропиталища), в които да се даде подслон и възпитание на сираци не само от местните жители, но и от тези на преселниците. Изцяло за нуждите на последните е предназначено

2 февр. 1866; г. II, бр. 57, 16 март 1866.

исляххането в Кюстенджа, тъй като именно в Добруджа е съсредоточена голяма част от кримските и кавказките бежанци²³. В края на 1866 г. е основано исляххане и в София²⁴. През август 1867 г. в исляхханетата в Русчук, Ниш и София вече се учат на наука и занаяти около 400 сирачета²⁵. Някои от учениците в тези заведения впоследствие се изпращат да продължат обучението си в столицата Цариград и в Европа (предимно във Франция)²⁶.

Вилаетската власт полага *усилия за социализиране на бежанците* от Крим и Кавказ, особено на черкезите, които най-трудно се вписват в новата обстановка. Мидхат паша залага много надежди на тяхното включване в османската религиозна и образователна система. За целта се пристъпва към допълнителен строеж на джамии и свързаните с тях училища в местата с по-голяма концентрация на преселници. Пример за това е построяването през 1866 г. на джамия с училище в гр. Килия в Северна Добруджа (дн. с. Килия Веке в Румъния), нареждане за което дава лично Мидхат паша

23 *Дунав*, г. I, бр. 4, 24 март 1865; бр. 21, 21 юли 1865; г. II, бр. 58, 20 март 1866; *Бакърджиева, Т.* Русенското исляххане – част от образователната реформа в Османската империя. – В: *Studia Balcanica* 23: Изследвания в чест на чл.-кор. проф. Страшимир Димитров. Т. I. С., 2001, 325–338.

24 *Дунав*, г. II, бр. 136, 21 дек. 1866.

25 *Дунав*, г. III, бр. 202, 20 авг. 1867.

26 *Дунав*, г. II, бр. 56, 13 март 1866; г. III, бр. 202, 20 авг. 1867; бр. 215, 4 окт. 1867; г. V, бр. 372, 30 апр. 1869; г. VIII, бр. 699, 6 авг. 1872.

по време на посещението си в района²⁷. Усилията в тази насока продължават и през следващите години²⁸. Правят се постъпки и за смесено обучение на мюсюлманските и немюсюлманските момчета, за да се разпространи „науката“ и сред преселниците²⁹. Действия, които, както е известно, предизвикват отпора на голяма част от българската общественост и в крайна сметка завършват с неуспех³⁰.

Строежът на джамии и други култови постройки е част от усилията за по-пълно приобщаване на бежанците, особено на черкезите, към господстващата религия в Османската империя – сунитския ислям. За целта се предвижда да се определят лекари и хирурзи, които да обрежат тези преселници, на които този мюсюлмански ритуал не е бил извършен. Към тази мярка през 1865–1866 г. се пристъпва на редица места в Дунавския вилает³¹.

Друга стъпка представляват опитите за ограничаване на обичайното право сред бежанците. През май 1866 г. вилаетското управление уведомява местните власти, че обнародваните преди това наставления за годжите и женитбите на мюсюлманите вече ще важат напълно и за

27 *Дунав*, г. II, бр. 76, 25 май 1866; бр. 135, 18 дек. 1866.

28 Вж. напр.: *Дунав*, г. V, бр. 424, 5 ноем. 1869.

29 *Дунав*, г. III, бр. 216, 8 окт. 1867.

30 *Бакърджиева, Т.* На крачка пред времето..., 122–136.

31 *Дунав*, г. I, бр. 15, 9 юни 1865; бр. 33, 13 окт. 1865; бр. 36, 3 ноем. 1865; г. II, бр. 74, 18 май 1866; бр. 106, 7 септ. 1866; бр. 111, 25 септ. 1866; бр. 116, 12 окт. 1866.

преселниците черкези, които са настанени във вилаета³². В края на септември 1866 г. на страниците на в. „Дунав“ отново се посочва желанието на вилаетската власт да наложи на черкезите да изоставят старите си обичаи и да възприемат новите правила³³. Много по-сериозни проблеми на османската власт създава практикуваното от черкезките преселници робовладение³⁴. Предприетите мерки за неговото ограничаване поне на първо време не дават нужния резултат, още повече, че в този доходоносен „бизнес“ за замесени и висши представители на управляващата прослойка в Османската империя³⁵.

Трябва да се отчете, че финансирането на предприетите по време на управлението на Мидхат паша мероприятия за справяне с бежанската криза в Дунавския вилает продължава да бъде проблематично. Именно поради това властите се опитват да поощрят включването на преселниците от Крим и Кавказ в строежа на култови сгради, училища, болници и сиропиталища, като финансовото подпомагане на такива дейности от

32 Дунав, г. II, бр. 74, 18 май 1866.

33 Дунав, г. II, бр. 111, 25 септ. 1866.

34 Тодорова, О. Робската институция в България в периода на нейния залез. – Историческо бъдеще, 2008–2009, бр. 1–2, 107–116; Колев, В. Краят на „турското робство“ в следосвободенска България. – ИПР, 2008, кн. 5–6, 93–94.

35 Время, г. I, бр. 14, 6 ноем. 1865; Дунав, г. VI, бр. 526, 11 ноем. 1870; Притурка на в. Право, г. VIII, бр. 21, 6 авг. 1873; Бейкър, Дж. Европейска Турция. С., 1994, 108–112; Каниц, Ф. Дунавска България и Балканът... Т. III, 258–259; Pinson, M. Ottoman colonization..., 78–79.

представители на бежанците се огласява на страниците на вилаетския официоз. Пример за благотворителност в тази насока е построяването през 1866 г. на едно медресе в гр. Хаджиоглу Пазарджик със средствата на кримския преселник Абдул Хамид³⁶. Със средствата на една богата черкезка през следващите години е извършено преустройство на болницата в Русчук³⁷. Властите поощряват участието на преселниците и в някои общоимперски инициативи, като акцията от пролетта на 1867 г. за събиране на финансова помощ за пострадалите по време на Гръцкото въстание на о. Крит мюсюлмани³⁸ и започналата през есента на 1868 г. кампания за набиране на средства за закупуване на иглени пушки за превъоръжаване на османската армия³⁹.

Въпреки тези акции, основната тежест по финансирането и осъществяването на мероприятията по бежанския въпрос продължава да се стоварва на плещите на местните жители в българските земи – както християни, така и мюсюлмани. В края на юни 1865 г. във в. „Дунав“ се съобщава, че жителите на Софийския санджак се отказват „доброволно“ от сумата от 38 000 гроша, която правителството им дължи за строителството на къщи, за прехрана, дърва и за превозването на

36 Дунав, г. II, бр. 104, 31 авг. 1866.

37 Стефанов, В. Българската медицина през Възраждането. С., 1980, с. 73.

38 Дунав, г. III, бр. 155, 1 март 1867; бр. 163, 29 март 1867; бр. 174, 14 май 1867.

39 Дунав, г. IV, бр. 311, 15 септ. 1868; бр. 312, 18 септ. 1868; бр. 351, 9 февр. 1869; бр. 353, 16 февр. 1869.

заселените в санджака черкези⁴⁰. През следващите години на страниците на вилаетския официоз многократно се публикуват материали с подобно съдържание. Практиката на властите да натоварват местните жители с допълнителни задължения във връзка с настаняването и прехраната на бежанците⁴¹ действително спестява разходи на държавната хазна, но далеч не съдейства за преодоляване на възникналите още от самото начало конфликти между „старите“ жители и новодошлите преселници от Крим и Кавказ.

Посочените проблеми обаче не са в състояние да омаловажат факта, че именно по време на управлението на Мидхат паша в Дунавския вилает през 1864–1868 г. започва да се прилага на практика една цялостна програма за справяне с тежката бежанска криза в тази част от българските земи. В тази програма се акцентира много повече на мирните средства за адаптация на преселниците от Крим и Кавказ, отколкото на силовите методи. Стремешът е да се покаже, че тежката им съдба на бежанци се взема присърце от централната и местна османска власт, както и от обикновеното население – християнско и мюсюлманско. Поради това се предприемат редица мероприятия, касаещи подобряване на икономическото положение и здравословното състояние на преселниците и включването им в османската религиозна и образователна система. Посредством тези действия се цели постигането на резултати в дългосрочен

аспект, а именно – постепенното интегриране на бежанците към обществено-икономическия живот в намиращите се под османска власт български земи.

Вилаетската власт и лично Мидхат паша строго следят за изпълнението на посочените мероприятия за справяне с бежанската криза в Дунавския вилает, като се наказват тези служители, които, според властите, не се справят със своите задължения. Така например в края на септември 1865 г. от службата си е свален Ахмед Шекир ефенди, дотогавашен управител на каза Мангалия от Варненски санджак, тъй като не извършвал потребните действия за подпомагане на настанените в подведомствената му каза преселници, поради което те се преместват на друго място във вилаета⁴².

За съжаление, след смяната на Мидхат паша като дунавски валия в началото на 1868 г. редица от набелязаните и започнати по време на неговото управление дейности във връзка с бежанския проблем са изоставени или не се осъществяват в желаната степен. Тяхната реализация през следващите години е затруднена от непрекъснатите рокади в администрацията на Дунавския вилает. В десетилетието след смяната на Мидхат паша като дунавски валия, от 1868 до 1877 г., на валийския пост се сменят осем души, а заедно с управителите всеки път се подменя и голяма част от местната администрация⁴³.

42 Дунав, г. I, бр. 31, 29 септ. 1865.

43 Тафрова, М. Танзиматът, вилаетската реформа и българите. Администрация на Дунавския вилает (1864–1876). С., 2010, с.

40 Дунав, г. I, бр. 18, 30 юни 1865.

41 Димитров, Г. Княжество България... Ч. II, с. 248.

В тази обстановка не намират последователност действията за подобряване на икономическото положение на мюсюлманските преселници от Крим и Кавказ, занемарени са и усилията за тяхното приобщаване посредством строежа на молитвени домове и училища в преселническите селища. Едва в края на 1873 г. властите в Дунавския вилает отново активизират дейността си за разрешаване на натрупалите се проблеми с бежанците, особено с черкезките преселници. По решение на Вилаетския административен съвет са изпратени специални чиновници по места, които да инспектират състоянието на черкезките села и да установят дали действително преселниците обработват земите, които са им предоставени от страна на правителството или са ги занемарили и прекарват времето си в безделие. Освен това чиновниците трябва да отбележат дали има наличие на джамии и училища в черкезките села, достъп до питейна вода, дърва за огрев и пр., както и дали преселниците се нуждаят от допълнително количество обработваема земя⁴⁴.

Предприетите в резултат на събраната информация действия за подобряване положението на мюсюлманските преселници във вилаета обаче имат твърде епизодичен и локален характер. И след 1873 г. продължава липсата на последователност в усилията на вилаетската власт за справяне с проблемите на бежанците от Крим и Кавказ, което не само затруднява

тяхната по-нататъшна социализация и адаптация към обществено-икономическата обстановка в българските земи, но и засилва противозаконните прояви, извършвани от представители на преселниците, особено от страна на черкезите⁴⁵. Османската власт така и не успява да овладее черкезките грабежи и насилия, които ескалират още повече по време на Източната криза от 1875–1878 г.⁴⁶ Изострените отношения между кавказките преселници и местното българско население предопределя тяхната съдба – през Освободителната война черкезите са принудени да напуснат завинаги

⁴⁵ Якимов, Г. Възрожденският печат за черкезите в българските земи през 60-те–70-те години на XIX в. – История, 2004, кн. 4–5, 74–76. Редица материали за извършваните от черкезите грабежи и безчинства в българските земи са публикувани и на страниците на излизащата в Цариград гръцка преса. Вж.: *Ανατολικός Αστήρ*. 'Ετος ΙΓ, αρθ. 1191, 13.06.1874; αρθ. 1216, 09.09.1874; αρθ. 1245, 19.12.1874; 'Ετος ΙΔ, αρθ. 1256, 27.01.1875; αρθ. 1258, 03.02.1875; αρθ. 1297, 23.06.1875; и др.

Безсилието на османската администрация по места да се справи с черкезките разбойнически действия радикализира участието на българското население в националноосвободителното движение и в неговата най-значима проява – Априлското въстание от 1876 г. Вж.: Димитров, Г. Княжество България... Ч. II, с. 249; Хаджийски, Ив. Психология на Априлското въстание. – В: Хаджийски, Ив. Избрани съчинения в три тома. Т. II: Оптимистична теория за нашия народ. Ред.-състав. М. Хаджийска. С., 2002, 217–226.

⁴⁶ Черкезки формирования вземат дейно участие в репресиите срещу българското население по време на Априлското въстание от 1876 г. и Освободителната война от 1877–1878 г. Вж.: Вълчев, А. Турските въоръжени сили по време на Априлското въстание и ролята им за неговото потушаване. – ИПр, 1976, кн. 1, 38–39.

освободените от руските войски български земи и да се прехвърлят в териториите, оставащи под властта на Османската империя⁴⁷. Изселва се и част от татарското население, особено от западните части на формираното Княжество България⁴⁸.

Съдбата на заселените в българските земи през втората половина на 50-те и през 60-те години на XIX век мюсюлмански бежанци от Крим и Кавказ ясно показва, че без последователно провеждана политика за разрешаване на проблемите, породени от бежанската вълна, е невъзможно да се постигне интегриране на преселниците към новата обществено-икономическа реалност. Затрудненията на османските власти да се справят с проблемите довеждат до нарастване на напрежението между местните жители и бежанците, което от своя страна допълнително изостря етно-религиозните отношения в българските земи в навечерието на Освобождението.

47 Първото преброяване в Княжество България от 1880 г. отчита едва стотина черкези. Вж.: *Чанков, Ж.* Населението на България. С., 1935, с. 130.

48 Според преброяването от 1880 г. татарите в Княжество България наброяват общо 12 376 души, от които 10 609 души населяват източните части на страната (най-вече окръзите Варна, Силистра и Шумен). Вж.: *Сарафов, М.* Народностите в източната част на Княжеството. – ПСпБКД в Средец, 1883, кн. V, 12–15; *Чанков, Ж.* Населението на България..., 109–113. Трябва обаче да се има предвид, че едни от най-многочислените татарски колонии (включително Меджидие) остават на територията на отстъпената на Румъния през 1878 г. Северна Добруджа.

От важно значение е век и половина по-късно властите в Р България да не допускат подобни грешки при опитите си за справяне с последната (поне засега) бежанска вълна, породена от ожесточената гражданска война в Сирия. Необходимо е българските държавни органи да предприемат мерки не само за настаняването и прехраната на пристигащите сирийски бежанци, но и за формулирането на конкретна политика за тяхното бъдещо социализиране и адаптиране към българското общество. Единствено по този начин ще се парира засилването на негативните настроения по отношение на бежанците и на чужденците като цяло.

POLICY OF THE OTTOMAN RULE FOR DEALING WITH THE REFUGEE CRISIS IN THE BULGARIAN LANDS IN THE LATE 50S AND IN THE 60S OF THE XIX CENTURY

Ventsislav Muchinov

The article explores the problems, associated with the large refugee crisis in the Bulgarian lands under Ottoman rule in the late 50s and in the 60s of the XIX century. Because of the arrival of compact groups of refugees from the Crimea and the Caucasus Ottoman authorities should take measures not only for their accommodation and food, but also for their socialization and adaptation to the new socio-economic situation. Under the direction of Midhat Pasha, governor of the Danube Province in 1864-1868, a program for dealing with the serious refugee crisis in the Bulgarian lands was formulated and began to implement. The article reveals the main goals of this policy, the means for its realization and the results.

